

Helse- og omsorgsdepartementet

Folkehelsemeldinga innspill

Museumsforbundet takker for muligheten til å komme med innspill til Helse- og omsorgsdepartementets sin årlige stortingsmelding om samisk språk, kultur og samfunnsliv som i 2024 skal ha fokus på å fremme folkehelse og levekår i samiske områder.

Norges museumsforbund er en interesseorganisasjon for museene i Norge uavhengig av departementstilknytning og eierskap. Blant medlemmene er blant annet samiske kompetansesentre og museene under Sametinget. De senere årene har nyere forskning i stadig tydeligere grad vist at deltagelse i, og bruk av kultur samt god tilgang på kultur er helsefremmende. Museene er både kunnskapsprodusenter og samfunnsaktører, de har kompetanse om vår felles historie og kulturarv og formidler kunnskap om materiell og immateriell kulturarv og formidler dette i både historiske og samtidige perspektiver. Dette gjør at museene har mulighet til å skape grunnlag for å ta de vanskelige samtalene, legge til rette for møter mellom mennesker og fungere både som brobyggere og debattarena for krevende temaer. Arbeidet ved Árran lulesamisk senter knyttet til Tysfjordsaken er et relevant eksempel på dette.

I 2018 publiserte NIM (Norsk Institutt for Menneskerettigheter) en rapport om vold og overgrep i samiske samfunn. Noen av funnene fra rapporten gjengis i Sannhet- og forsoningskommisjonens rapport. Siden publiseringen i 2018 har det kommet en handlingsplan for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner: *Frihet fra Vold (2021-2024)*. Denne har 4 innsatsområder og et av dem er forebygging og bekjempelse av vold og overgrep i samiske samfunn. Innspillene fra Museumsforbundet vil ta utgangspunkt i funnene som presenteres blant annet i handlingsplan og rapport fra NIM. Forholdene som avdekkes danner grunnlag for de forslag til tiltak og videre arbeid med stortingsmeldingen.

Sannhet- og forsoningskommisjonens (SFK) rapport er tydelig på at de kollektive traumene fornorskingspolitikken har påført den samiske befolkningen får tydelige avtrykk på mange områder tilknyttet samisk levemåte, samisk språk og utøvelse av den samiske kulturen. Museumsforbundet mener at det må være rammene rundt det videre arbeidet med å utrede og forstå eventuelle utfordringer man har i forbindelse med folkehelse og levekår for samene.

Det tillitsbruddet fornorskingspolitikken har påført den samiske befolkningen vil kreve omfattende arbeid med forsoning for å leges. Museumsforbundet mener samiske museer, kunst- og kulturinstitusjoner samt språksentre gjennom sine kunnskaper, samlinger, dialog, formidling og nærhet til lokalsamfunnet kan ha en sentral rolle i arbeidet med å øke forståelse og kunnskap om egen kultur. I kraft av dette kan de bidra til å forbedre levekår,

og bygge opp tillit både i de samiske områdene og mellom det offentlige og den samiske befolkningen. Likeverdig behandling og tilrettelagte helsetjenester vil på sikt kunne forebygge vold. Det er også påkrevd at det bygges nasjonale samiske institusjoner, som kan ivareta og formidler den nasjonale samiske historien, herunder fornorskningen, for å reparere den ødelagte tilliten. Det må også sikres at nye tillitsbrudd mellom myndigheter og det samiske folk ikke finner sted.

Kunst og kultur har betydning for folks generelle helse. Et nytt forskningsarbeid fra Norges Arktiske universitet: Bente Irene Løkken: *Engagement in cultural activity and public health*, doktoravhandling, NTNU 2023, viser at levealderen er høyere og livskvaliteten bedre hos mennesker som i større grad benytter seg av kunst- og kulturlivet i sine nærområder.

Flere rapporter og handlingsplaner understreker det å kunne uttrykke seg gjennom eget språk og egen kultur er tett knyttet til opplevelsen av livskvalitet. I de samiske områdene er det derfor viktig at hjelpeapparatet og den offentlige forvaltningen har en grunnleggende kompetanse i og om samiske språk, kultur og forståelse av fornorskingens konsekvenser og ettervirkninger.

«Studier viser at mange samer opplever kulturelle utfordringer og språklige barrierer i møte med tjenesteapparatet. Ansatte i politiet og hjelpeapparatet innenfor helse har i varierende grad den nødvendige kompetansen i samisk språk, kultur og samfunnsforhold. Dette omfatter blant annet kunnskap om konsekvensene av fornorskingsprosessen, slektens betydning i samiske samfunn og tradisjon for å «ordne opp internt», arbeidsfelleskap og kjønnsroller og læstadianismens betydning for samisk identitet.» (Frihet fra Vold, Handlingsplan for forebygging og bekjempelse av Vold i nære relasjoner: s 63)

Museumsforbundet vil i det følgende svare mer konkret på de spørsmålene man ønsker belyst gjennom innspill til kommende stortingsmelding om folkehelse og levekår i samiske områder:

- **Hva er spesielle folkehelse- og levekårsutfordringer i samiske områder?**

Museumsforbundet vil i større grad fokusere på utfordringene for samene, og ikke legge vekt på begrepet samiske områder, da dette er noe udefinert.

I *Frihet fra vold*, handlingsplan for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner er det utviklingstrekk at unge kvinner er overrepresentert som fraflyttere fra samiske områder. Dette er en utfordring ikke bare for områdene de flytter fra, men også for de kommunene de flytter til fordi disse har et ansvar for å tilrettelegge for tjenestetilbud på samisk, eller som er tilrettelagt med kunnskap om samisk språk og kulturforhold.

SFK belyser blant annet dette i kap. 12 om voldsproblematikken. Der fremgår det at 49 % av samiske kvinner rapporterer at de har opplevd vold og overgrep, mens 35 % av de ikke-samiske respondentene rapporterte om voldsutsatthet gjennom livet. Det vises også til SAMINOR II-undersøkelsen som viser at det er en langt høyere grad av voldsutsatthet blant samer enn ikke-samer. Det fremgår også i denne undersøkelsen at nær 20 % av kvinnene

har opplevd volden i oppveksten (under 18 år). Det vil også utfordre hvilke tiltak som må igangsettes, hvordan de innrettes, og ikke minst på hvilke arenaer som egner seg.

SFK ser de komplekse helseutfordringene som en konsekvens og ettervirkning av langvarige kollektive traumer grunnet mange år med fornorskingspolitikk og den systematiske diskrimineringen som fremdeles er pågående per i dag.

Det vises også til at forestillingen om den psykisk sterke samene, og kanskje særlig de sterke samiske kvinnene, fortsatt lever og brukes som forklaring på høy toleranse for vold og overgrep med stilltiende aksept og påfølgende underrapportering i samiske miljøer. Professor i arktisk urfolkspolitikk Rauna Kuokkanen fremhever også forestillingen om at kvinnelige samiske ofre lider i stillhet for å unngå en ytterligere stigmatisering av den samiske befolkningen som helhet, men særlig av samiske menn. Dette er en stor utfordring både innad i lokalsamfunnene og for storsamfunnet i de samiske områdene.

Museumsforbundet mener en viktig oppgave for museene må bli å synliggjøre slike uformelle og uttalte strukturer i historien og bidra til dialog om historie og dagens samfunnsutvikling.

I handlingsplanen *Frihet fra vold* pekes det på Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress sin rapport om vold i nære relasjoner i samiske samfunn at enkelte skikker og leveregler innen læstadianismen i noen tilfeller kan virke forsterkende på taushetskulturen. Kombinert med manglende språklig og kulturell kompetanse i hjelpeapparatet og fornorskingspolitikkenes konsekvenser er dette en utfordring som adresseres. Dette må synligjøres på en helhetlig måte som balanserer innenfrablippet og de positive kulturuttrykkene med et kritisk blikk på praksiser og maktstrukturer som hemmer god samfunnsutvikling og helse i et moderne samfunn. Forståelse for samisk språk- og kultur er viktig samtidig som det er behov for å bryte uheldige mønstre for å kunne gi hjelp. Her kan man se til andre samfunn og hvordan de har ulike løsninger for å ordne/ta fatt i det samfunnsproblemet som vold i nære relasjoner er. På Grønland brukes *iverneq* eller trommesang som en inngang for voldsofre å komme tilbake til samfunnet, tradisjonell spiritualitet og kulturuttrykk gir kvinner en mulighet til reise seg og bli deltagende i et tidligere ekskluderende samfunn. Kvinner som er ofre for partnervold og sier ifra om det blir ofte utsatt for utfrysing, trommesang blir en måte å ta tilbake plassen sin i samfunnet.

Samiske menn scorer også lavere enn majoritetsmenn på spørsmål om helse og trivsel. Kanskje kan det være en løsning å etablere et ressursenter for minoritets-/urfolksmenn hvor vold og overgrep begått av eller mot dem kan settes på agendaen med bearbeiding og etablering av nye ikke-voldelige spor er målet. Reform - ressursenter for menn er en stiftelse som har fokus på blant annet denne problematikken, noe tilsvarende med samisk kulturkompetanse kan bidra til å forbygge vold i nære relasjoner i samiske områder

Rapporten til SFK påpeker i tillegg at det er ekstra utfordringer i helsesituasjonen blant reindriftssamene. De er oftere og mer utsatt for diskriminering, trakassering og trusler på basis av tilhørighet til reindriften enn samer med annet næringsgrunnlag. Dette øker

risikoen for fysiske og psykiske plager. Offentlig forvaltning har et særlig ansvar inn i denne problematikken fordi det ofte mangler kompetanse knyttet til reindrift og samisk kultur og språk.

Fornorskingssår er en felles betegnelse på psykologiske skadevirkninger som skriver seg fra historiske traumer som ettervirkninger knyttet til fornorskingspolitikken.

- **Hvilke positive ressurser i samisk kultur og samfunnsliv kan styrkes på måter som gir god helse?**

Mulighet til og styrking av eget språk, kultur og tradisjoner på egne premisser.

Samisk kultur kan sies å preges av muntlig overføring av kunnskap (tradisjonell kunnskapsoverføring) og fortellertradisjon. Etter hvert har samiske kunst- og kulturuttrykk blitt mer kjent blant majoritetssamfunn både nasjonalt og internasjonalt. Kunsten gir rom for inspirasjon, vekker følelser og krever refleksjon og dialog. Gjennom en positiv dialog kan andre historier formidles, og minst kunnskap om egen og andres kultur fremmes. En styrking av samenes rolle i den samnasjonale historien vil fremme en god selvfølelse, og gi plass for to likeverdige folk.

Museumsforbundet mener at det er viktig å se hvordan positive ressurser knyttet til storfamilien, hvor kulturutøvelse og immateriell kulturarv i Sápmi spiller en viktig rolle, kan bidra til god samfunnsutvikling. Den pan-kulturelle strukturen er en viktig styrke i utøvelsen av egen kultur og språk som gjennom samarbeid mellom samiske kultursentre, museer og institusjoner og majoritetsmuseer, vil kunne forsterke og løfte frem elementer som er særegne for det samiske folket. En mulig utfordring det imidlertid er viktig å være klar over, og ta opp til debatt, ved storfamilie-kulturen er tendensen til taushet og beskyttelse av overgriper og utfrysing av ofre når vold og overgrep oppstår.

- **Hvor egnet er den generelle folkehelsepolitikken for å fremme helse i den samiske befolkningen, og hvilke tilpasninger trengs?**

Folkehelsemeldingen viser til 8 punkter tilknyttet utviklingen av en god helsepolitikk fremover. Av disse 8 punktene er særlig 5, 7 og 8 viktige for å fremme helse i den samiske befolkningen: 5. skape og utvikle helsefremmende og bærekraftige lokalsamfunn, 7. kjempe mot diskriminering og rasisme og konsekvensene av dette, 8. Fremme miljømessig bærekraft og rettferdig fordeling av helse.

Det samiske samfunnet trenger ressurser til å rehabiliteres og bygges opp fra innsiden gjennom tradisjonsbærere, kultursentre og institusjoner som museer, teatre og egne kunstneriske uttrykk. Forskning og formidling kan presentere og videreføre kunnskapen tilknyttet språk, tradisjoner og kultur og sette det i et moderne samfunnsperspektiv. Samiske museer og kulturinstitusjoner og andre kompetansemiljø må styrkes dersom de skal kunne bidra aktivt i denne prosessen. I tillegg må samarbeidet med tilsvarende deler av majoritetssamfunnet styrkes slik at forståelsen for historien knyttet til

fornorskingsprosessen og konsekvensene av den kan danne et felles grunnlag for å bygge en mer forsonet fremtid der forskjellene i helse er utjevnet og levekårene likere. Likeverdige tilbud innenfor helse- og sosialomsorgen kan kun komme på plass gjennom en kompetanseheving og allmenngyldig erkjennelse av en fornorskingspolitikk som fremdeles bærer spor i samfunnet vårt.

Kompetanseheving i språk og kultur i offentlige helseforvaltning i samiske områder er viktig. Samiske kulturinstitusjoner innehar denne kompetansen, og kan bidra i dette arbeidet. Man kan også styrke samarbeidet mellom museer som skaper trygge rammer og møteplasser for de som har det krevende slik at de får støtte i sitt arbeid.

Museumsforbundet vil i denne anledningen minne om Jasska/Trygg prosjektet som besto av fem delprosjekter (2017-2019) som blant annet også inneholdt forebyggende tiltak. Disse gikk blant annet ut på å bygge tillit mellom den samiske befolkningen og offentlige myndigheter. Árran lulesamisk senter har for eksempel fått tildelt midler for å videreføre utvikling av tiltak knyttet til kultur og tillit.

- **Hva kan regjeringen bidra med for å fremme folkehelse og levekår i samiske områder?**

En økonomisk styrking av samiske museer, andre kulturinstitusjoner og -sentre vil være avgjørende for å øke aktiviteten og kapasitet til mer formidling, samarbeid og arenutvikling slik at man kan arbeide mer helhetlig med kultur, levekår og helse.

Ved å styrke de samiske kunst- og kulturinstitusjonene kan man skape gode og trygge kulturarenaer for kunnskap, opplevelse og dialog. Det vil gi flere ressurser til å ivareta og utvikle det samiske samfunnet på dets egne premisser. Med flere ressurser kan erfaringene deles og bidra til å øke kompetansen til den ikke-samiske delen av det offentlige, hjelpeapparatet og kulturinstitusjoner i ikke-samiske områder. En videreføring av prosjekter som man ser gjennom Jasska/Trygg prosjektet samt en satsing på forskning i det samiske universitets og høyskole miljøet kan gi en bredere plattform for dette.

En styrking av tverrsektoriell forskning, blant annet gjennom forskningssamarbeid mellom museer og andre sektorer, vil være viktig. Et mål må være å undersøke kulturens betydning for en bedre forståelse av de spesifikke samiske utfordringene knyttet til tap av, eller fratagelse, av samisk kultur, språk og identitet, fornorskingsens kollektive traumer, og forsoning. Det må gjøres en større innsats på grunnforskning innenfor kultursektoren.

Museumsforbundet mener at et samiske kompetansesenter kan bidra inn i det offentlige hjelpeapparatet. Árran lulesamisk senter er et godt eksempel på praktisk handling som et samisk kompetansesenter i forbindelse med Tysfjord-saken. Det lulesamiske senteret, som har ansvar for museumsvirksomhet i det lulesamiske området, har gjennom flere år bistått lokalsamfunnet i bearbeiding av vanskelige og traumatiske hendelser på en god måte. Dette kan flere lokalsamfunn dra nytte av i det videre arbeidet med å belyse og jobbe videre med de kollektive traumene fornorskingspolitikken har påført den samiske befolkningen. Vi anbefaler departementet å se nærmere på de erfaringene og samarbeidet

som ble gjort hos Árran ettersom vi mener det har overføringsverdi til andre kunst- og kulturinstitusjoner i det samiske samfunnet.